

ПСИХОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА ОСОБИСТОСТІ ВИКЛАДАЧА ВИШУ

Аналізуються чинники, які впливають на психологічну безпеку особистості викладача вишу. Обґрунтовано вплив людського чинника та факторів середовища і захищеності на психологічну безпеку особистості викладача вишу.

Ключові слова: *особистість, психологічна безпека викладача вишу, освітнє середовище, мобінг.*

Постановка проблеми. У сучасному суспільстві збільшується кількість джерел психологічної загрози, які шкодять здоров'ю особистості, порушуючи її життєдіяльність. Стали доволі поширеними агресивні вияви у соціальному середовищі, насильницькі дії людей у ставленні одне до одного. Тому сьогодні забезпечення психологічної безпеки особистості набуває особливої значущості.

Психологічна безпека особистості є необхідною умовою розвитку її функціональних можливостей, профілактики психосоматичних порушень, реалізації особистісного потенціалу. Крім цього, безпечна особистість – це людина, «яка будує власне життя в контексті єдності з суспільством, природою, Всесвітом, реалізує власний потенціал, свої ідеали і прагнення за допомогою сформованої системи смислової регуляції життєдіяльності, а також має готовність до забезпечення безпеки і здатна підтримувати власне здоров'я за рахунок перетворення небезпек у фактор власного розвитку» [9, с. 25].

Особливо актуальною є проблема психологічної безпеки особистості у виробничих відносинах. З одного боку, професійна діяльність може бути джерелом задоволення, підвищення почуття власної гідності, розширення соціальних контактів, інтелектуального та емоційного підйому. В такому разі особистість ефективно виконує професійні обов'язки і розвивається в професії.

З іншого боку, професійна діяльність може спричинити у людини відчуженість, пригніченість, фрустрацію, психосоматичні захворювання. Однією з причин цих явищ може бути відсутність безпеки особистості від психологічного насильства в професійному середовищі.

Саме в освітньому середовищі вишу мають створюватися умови, спрямовані не лише на особистісно-професійний розвиток студентів, а й викладачів. Чим більше й повніше особистість використовує

можливості середовища, тим успішніше відбувається її вільний і активний саморозвиток.

Стан дослідження. Феномену психологічної безпеки присвячено низку досліджень, в яких робиться спроба розглянути з різних позицій умови її забезпечення [1; 2; 3; 5; 6; 7; 8; 13], створити її модель [9].

Можна виділити такі підходи до розуміння психологічної безпеки: психологічна безпека як соціокультурний феномен; психологічна безпека особистості як стан її захищеності та цілісності особистісного утворення; психологічна безпека з точки зору безпеки середовища; психолого-екологічна безпека, забезпечувана через морально-екологічну свідомість; соціально-психологічна безпека як стан захищеності особистості в соціумі; інформаційно-психологічної безпека особистості і середовища тощо.

У вивченні проблем психологічної безпеки можна виокремити два напрями: об'єктний і суб'єктний [8]. Об'єктний напрям у вивченні психологічної безпеки людини передбачає розгляд особистості як об'єкта психологічної безпеки, для якого створюються необхідні умови. Суб'єктний напрям передбачає розуміння людини як активного діяча щодо забезпечення власної психологічної безпеки: вивчення психологічних аспектів формування способів безпечної поведінки людини на різних етапах її життєдіяльності.

Проте в результаті аналізу наукової літератури було виявлено, що проблема психологічної безпеки особистості викладача в освітньому середовищі вишу висвітлена недостатньо.

Мета статті – теоретичне обґрунтування факторів психологічної безпеки особистості викладача вишу. Завданнями: 1) проаналізувати класифікації факторів психологічної безпеки особистості; 2) розкрити вплив людського фактору та факторів середовища і захищеності на психологічну безпеку особистості викладача вишу.

Виклад основних положень. Р.В. Агузумцян, Е.Б. Мурадян [1] виділяють такі фактори психологічної безпеки особистості: фактори об'єктивного порядку (забезпечують психологічну безпеку особистості на рівні індивідуума, які залежать від культурно-історичного розвитку суспільства); фактори об'єктивно-суб'єктивного порядку (визначають психологічну безпеку особистості як соціального типу: особистісний потенціал адаптивних можливостей людини в межах соціально прийнятних моральних норм, уміння розуміти і приймати інших, бути соціально значимим серед інших, прийнятим іншими); фактори суб'єктивного порядку (забезпечують психологічну безпеку особистості як індивідуальності: мотиваційно-сміслові ставлення особистості).

В.П. Соломін, О.В. Шатровий, Л.О. Михайлов і Т.В. Маликова [13] вважають, що безпеку особистості визначають такі фактори: людський, фактори середовища і захищеності.

Людський чинник охоплює різні реакції людини на небезпеку [13]. Переживання особистості, які є складовою її емоційної сфери, можуть виникати у зв'язку з надходженням ззовні різної інформації або ж у результаті первинної інформованості як передумови усвідомлення власного ставлення до тих чи інших подій, об'єктів або суб'єктів [1].

Професійна діяльність викладачів здійснюється в особливих умовах і пов'язана з впливом низки негативних чинників (інтенсивності праці, великих психоемоційних перевантажень, підвищення навантаження на зоровий, слуховий і голосовий апарати, великої кількості контактів протягом робочого дня, гіподинамії тощо), що відносить її до стресогенних професій з високим рівнем психоемоційного напруження.

С.Б. Величковська [4] констатувала, що викладачі вишів відрізняються більш інтенсивним переживанням стресових ситуацій, ніж учителі школи. Педагоги зі стажем роботи від 10-ти до 19-ти років характеризуються високим ступенем розвитку хронічної втоми в небезпечній для психічного та фізичного здоров'я стадії.

У результаті дослідження, проведеного Т.Ю. Овсянниковою [11], було виявлено, що більшість викладачів вишів характеризуються високим рівнем синдрому емоційного вигорання, структура якого представлена розподілом змінних симптомокомплексу за ступенем вияву фаз резистенції, напруги, виснаження і симптомами переживанням психотравмуючих обставин, неадекватним емоційним вибіркоким реагуванням; емоційно-моральною дезорієнтацією, розширенням сфери економії емоцій і редукцією професійних обов'язків; психосоматичними і вегетативними порушеннями.

Індивідуально-особистісними характеристиками викладачів вишів, що детермінують розвиток синдрому емоційного вигорання, є низький рівень саморегуляції, слабка усвідомленість власної емоційної поведінки і реагування, відсутність продуктивного інтересу до себе, власного внутрішнього світу, слабка виражені вміння самопостереження і самоаналізу, невміння економічно витратити енергетичні ресурси [11].

Л.М. Молчанова [10] отримала результати дослідження, які свідчать про специфічне проектування профілю професійної діяльності викладачів вишів у контексті професійної успішності на розвиток стану психічного вигорання, який виявляється в асинхронній динаміці всіх його фаз у старших викладачів і доцентів зі стажем професійної

діяльності від 5 до 10 років, причому більш виражений у доцентів. Асинхронне напруження більше виявлене у доцентів, чия тривалість професійної діяльності не перевищила 10 років, ніж у старших викладачів, і також більше у доцентів з тривалістю професійної діяльності від 5 до 10 років і понад 10 років, ніж у професорів. Крім цього, у молодих викладачів порівняно зі старшими спостерігається значущо високе асинхронне виснаження психоемоційних ресурсів.

Індивідуально-особистісними характеристиками викладачів вищів, що здатні виступати психологічною умовою попередження розвитку синдрому емоційного вигорання, є високий самоконтроль, емоційна і стресова стійкість, здатність до рефлексії, впевненість у собі, потреба в особистісному, духовному та професійному зростанні, здатність до вільного виявлення власних почуттів, ціннісне ставлення до себе, інших людей, професійної діяльності [11].

Іншим чинником, який визначає психологічну безпеку особистості, є середовище. О.Ю. Зотова [6] вважає, що безпека особистості має соціально-психологічний характер, оскільки функціонує і виявляється в системі соціальних відносин особистості, в галузі міжособистісної взаємодії і спілкування з іншими людьми, формуючи цілісне системне утворення – соціально-психологічну безпеку особистості.

Психологічна безпека освітнього середовища вважається забезпеченою, якщо в ньому максимально нейтралізовані психологічні ризики та загрози: у короткостроковій перспективі виключено насильство і сформована навичка нейтралізації повсякденних конфліктів; у середньостроковій перспективі мінімізовані відкладені ризики; у довгостроковій перспективі забезпечені всі необхідні умови для повноцінного розвитку особистості. Так, невміння викладача впоратися з короткостроковими, щоденними ризиками може перерости в відкладений ризик (стрес, психічний зрив), а він, своєю чергою, в довгостроковій перспективі може закріпитися у вигляді деформації особистості [3].

Значущим критерієм психологічної безпеки освітнього середовища може бути ставлення до нього – позитивне, нейтральне або негативне. «Інтегральний показник ставлення до освітнього середовища є своєрідним індикатором його референтності для суб'єктів навчально-виховного процесу» [2, с. 83].

У результаті дослідження, проведеного М.Б. Калашниковою і С.В. Обмачевською [7, с. 63], було виявлено, що молоді викладачі можуть мати позитивне ставлення до середовища, в якому вони працюють, і середній рівень задоволеності ним, але при цьому не відчувати захищеності від психологічного насильства в цьому середовищі. Незахищеність від психологічного насильства може бути викликана діями з

боку студентів, колег і керівництва. Також у викладачів, які перебували у психологічно небезпечному середовищі, був виявлений синдром емоційного вигорання, знижений рівень самооцінки і межовий рівень соціальної ізоляції особистості. Викладачам, які знаходилися в незахищеному від психологічного насильства середовищі, властиві такі риси особистості, як невротичність, депресивність, спонтанна агресивність та емоційна лабільність.

Зміна умов діяльності на кафедрах вишу може спричинити у викладачів збільшену напругу адаптаційного потенціалу для збереження звичної якості життя. Деструктивною формою такої адаптації є мобінг як форма психологічного насильства у вигляді цькування співробітника в колективі з метою його подальшого звільнення [5].

Метою мобінгу є виведення співробітника з психологічної рівноваги в ситуації пресингу. До виявів мобінгу входять постійне звинувачення працівника в некомпетентності, недисциплінованості, пропонування йому нездійсненних завдань і змушення його звільнитися за власним бажанням [12].

Мобінг може виявлятися тоді, коли психологічний терор щодо працівника йде від начальника (вертикальний мобінг – босінг), у разі психологічного терору від колег (горизонтальний мобінг). Також може виникати й інституційний мобінг – моральне переслідування працівників з використанням таких інститутів, як атестація персоналу, кваліфікаційні екзамени, розгляд службових суперечок [14].

Метою керівника у ході босінгу є роз'єднання співробітників, оскільки спільність їх поглядів може загрожувати самому завідувачу кафедрою. Коли співробітники борються, то не помічають багатьох проблем кафедри. Основними особистісними причинами босінгу є такі: життєвий стиль особистості; компенсація власної закомплексованості; некомпетентність у управлінській сфері [5].

Зазначимо, що в ситуацію мобінгу так чи інакше включаються студенти. Так, до форм вертикального мобінгу приєднується дискредитація викладача, що піддається гонінням, серед студентів, розповсюдження в їх академічних групах помилкової інформації і чуток. Також відбувається штучне розділення викладачів на «злих» (вимогливих), до яких відносять жертву мобінгу, і «добрих» (менш вимогливих) серед переслідувачів, що беруть участь у мобінгу. Студенти можуть підштовхуватися (чи примушуватися із залученням адміністративного ресурсу) до написання скарг, доповідних записок на викладача [5].

Основними причинами виникнення мобінгу на кафедрі вишу можуть бути такі: особистісні причини (страх, заздрість, закомплексованість); неробство (за умов мінімізації наукової і методичної активно-

сті викладачів і співробітників кафедри, недовантаження викладачів); організаційні причини (неясність стратегій і цілей, неоднакові вимоги начальника до різних співробітників, і постійне «перетасовування» навчального навантаження між викладачами, відсутність перспектив збереження за викладачем розробленої ним навчальної дисципліни, зрівнялівка при оплаті незалежно від науково-педагогічної результативності тощо) [5].

У ситуації мобінгу і у переслідувачів жертви може виявитися стресовий, депресивний стан, погіршення здоров'я внаслідок витрат психічної і фізичної енергії.

На думку С.О. Дружилова [5], мобінг не буде результативним, якщо зрілість людини, яка піддається мобінгу, визначається такою її інтегративною характеристикою, як професіоналізм, що забезпечує якісне та ефективне виконання діяльності в різноманітних умовах, допомагає гідно вийти з будь-якої ситуації. Чим «живішим» є об'єкт професійного впливу, тим складніше застосувати керівникові до нього санкції; він здебільшого виживає в умовах мобінгу і зберігає особистісну цілісність [12].

Основними характеристиками психологічно безпечного середовища для викладача вишу є відсутність виявів психологічного насильства у взаємодії учасників освітнього процесу; задоволення основних потреб в особистісно-довірчому спілкуванні; зміцнення психічного здоров'я; запобігання загроз для продуктивного розвитку особистості; оптимізація різних аспектів професійної діяльності; організація освітнього середовища, яке стимулює творчий розвиток особистості.

Фактор захищеності, що визначає психологічну безпеку особистості, охоплює засоби (фізичні і психологічні (механізми психологічного захисту)), які люди використовують для захисту від тривожних і небезпечних ситуацій [13]. Рівень захищеності залежить від ступеня конструктивності і активності поведінки й діяльності викладача вишу.

Висновки. Психологічна безпека особистості викладача вишу може бути визначена як інтегроване утворення, яке охоплює психологічну захищеність від негативних впливів і психологічного насильства, за якої забезпечується захист психологічного здоров'я і задоволені базові потреби у самозбереженні, та психологічну незалежність, що забезпечує можливість усвідомленого саморозвитку. Основними чинниками психологічної безпеки особистості викладача вишу є такі: людський, середовища і захищеності.

Подальші наукові пошуки можуть бути пов'язані з глибшим аналізом фактору захищеності, уточненням структури психологічної безпеки особистості викладача вишу, вивчення особливостей психоло-

гічної безпеки особистості викладачів на різних стадіях професійного становлення.

1. Агузумцян Р.В. Психологические аспекты безопасности личности / Р.В. Агузумцян, Е.Б. Мурадян // Вестник практической психологии образования. – № 2 (19), апрель – июнь. – 2009. – С. 40–44.
2. Баева И.А. Психологическая безопасность в образовании: монография / И.А. Баева. – СПб.: Союз, 2002. – 271 с.
3. Бедрина В.В. Психологическая безопасность образовательной среды: формирование понятия / В.В. Бедрина, А.В. Личутин // Вестник практической психологии образования. – 2010. – № 1 (22). – С. 33–41.
4. Величковская С.Б. Зависимость возникновения и развития стресса от факторов профессиональной деятельности педагогов: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогическая психология» / С.Б. Величковская. – М., 2005. – 30 с.
5. Дружилов С.А. Психологический террор (моббинг) на кафедре вуза как форма профессиональных деструкций / С. А. Дружилов // Психологические исследования. – 2011. – № 3 (17). [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.psystudy.ru/index.php/num/2011n3-17/485-druzhilov17.html>.
6. Зотова О.Ю. Социально-психологическая безопасность личности: автореф. дис. на соискание учен. степени докт. психол. наук: спец. 19.00.05 «Социальная психология (психологические науки)» / О.Ю. Зотова. – М., 2011. – 43 с.
7. Калашникова М.Б. Психологическая безопасность молодого преподавателя вуза / М.Б. Калашникова, С.В. Обмачевская // Вестник НовГУ. – 2010. – № 58. – С. 62–65. – (Серия «Педагогика. Психология»).
8. Кечина М.А. Психологическая безопасность личности студента педагогического вуза как научная проблема: анализ, подходы к решению / М.А. Кечина // 48-е Евсевьевские чтения. Наука и образование: актуальные психолого-педагогические проблемы и опыт решения: материалы Международной научно-практической конференции с элементами научной школы для молодых ученых, посвященная 50-летию института (Саранск, 23–25 мая 2012 г.) / науч. ред. Ю.В. Варданян. – Саранск: Мордовский государственный педагогический институт, 2012. – С. 38–42.
9. Лызь Н.А. Модельные представления о безопасной личности / Н.А. Лызь // Известия ТРТУ. Тематический выпуск «Гуманитарные проблемы современной психологии». – Таганрог: Изд-во ТРТУ, 2005. – № 7. – С. 21–25.
10. Молчанова Л.Н. Состояние психического выгорания у педагогов высшей школы в контексте профессиональной успешности / Л.Н. Молчанова // Вестник Томского государственного университета. – 2011. – № 348 (июль). – С. 128–132.
11. Овсянникова Т.Ю. Психологические условия предупреждения синдрома эмоционального выгорания у преподавателей высшей школы: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогическая психология» / Т.Ю. Овсянникова. – Н. Новгород, 2008. – 26 с.

12. Пакулина С.А. Преодолевающая адаптация: системообразующий фактор и условие формирования самостоятельности студентов в вузе: монография / С.А. Пакулина. – М.: СГУ, 2010. – 359 с.

13. Психологическая безопасность / В.П. Соломин, О.В. Шатровой, Л.А. Михайлов, Т.В. Маликова. – М.: Дрофа, 2008. – 288 с.

14. Соловьев А.В. Моббинг: психологический террор на рабочем месте / А.В. Соловьев // Кадровик. ру: электронный журнал. 2009. – 21 сент. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.kadrovik.ru/modules.php?op=modload&name=News&file=article&sid=10496>.

Харченко А.С. Психологическая безопасность личности преподавателя вуза

Анализируются факторы, влияющие на психологическую безопасность личности преподавателя вуза. Обосновано влияние человеческого фактора, факторов среды и защищенности на психологическую безопасность личности преподавателя вуза.

Ключевые слова: личность, психологическая безопасность личности, образовательная среда, моббинг.

Kharchenko A.S. Psychological safety of high school teacher's personality

In the article factors influencing psychological safety of high school teacher's personality are analyzed. The influence of human factor, environmental factors and protection on psychological safety of high school teacher's personality are grounded.

Key words: personality, psychological safety of high school teacher's personality, educational environment, mobbing.